

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.015

РЕФЛЕКСІЯ У СТРУКТУРІ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ

Акімова О.В., д. пед. н.,
професор, завідувач кафедри педагогіки
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті зауважується, що найбільш вірогідною галуззю виникнення інтелектуальних емоцій є творча розумова діяльність, а не рутинні форми діяльності; в творчих процесах, порівняно з відносно рутинними, переважає емоційний компонент.

У статті визначаються також типи і види рефлексії, притаманні творчому мисленню. Акцентовано увагу на тому, що рефлексія досліджується в чотирьох головних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному.

Проаналізовано різні уявлення про психологічний механізм процесу рефлексії, котрий став основою для визначення основних психологічних моделей рефлексії. Рефлексія на етапі реалізації інноваційної педагогічної діяльності супроводжується двома процесами: вчитель ніби заново повертається на етап прогнозування і там простежує окремі складові концепції; другий процес пов'язаний з рефлексією на власну діяльність, тобто з процесом цільової реалізації, відбувається аналіз можливостей вчителя та зовнішніх умов. Рефлексія на діяльність в аспекті наслідків застосування педагогічних нововведень передбачає проведення аналізу зміни умов діяльності. Учитель-новатор при цьому повинен володіти здібностями: розділяти власні та чужі оцінки наслідків впровадження інновації, передбачати далекі наслідки.

Рефлексія трактується як компонент творчого мислення, котра багато в чому забезпечує розвиток творчого потенціалу особистості в різних інтелектуальних системах групового, діалогічного та індивідуального рішення пізнавальних проблем.

Ключові слова: психологія творчості, професійна рефлексія, професійна компетентність, професійна самосвідомість.

В статье отмечается, что наиболее вероятной областью возникновения интеллектуальных эмоций является творческая мыслительная деятельность, а не рутинные формы деятельности; в творческих процессах, по сравнению с относительно рутинными, преобладает эмоциональный компонент.

В статье определяются также типы и виды рефлексии, присущие творческому мышлению. Акцентировано внимание на том, что рефлексия исследуется в четырех главных аспектах: кооперативном, коммуникативном, личностном и интеллектуальном.

Проанализированы различные представления о психологическом механизме процесса рефлексии, который стал основой для определения основных психологических моделей рефлексии. Рефлексия на этапе реализации инновационной педагогической деятельности сопровождается двумя процессами: учитель будто заново возвращается на этап прогнозирования и там прослеживает отдельные составляющие концепции; второй процесс связан с рефлексией на свою деятельность, то есть с процессом целевой реализации, происходит анализ возможностей учителя и внешних условий. Рефлексия на деятельность в аспекте последствий введения педагогических новшеств предусматривает проведение анализа изменения условий деятельности. Учитель-новатор при этом должен обладать способностями: разделять собственные и чужие оценки последствий внедрения инновации, предусматривать далеко идущие последствия.

Рефлексия трактуется как компонент творческого мышления, которая во многом обеспечивает развитие творческого потенциала личности в различных интеллектуальных системах группового, диалогического и индивидуального решения познавательных проблем.

Ключевые слова: психология творчества, профессиональная рефлексия, профессиональная компетентность, профессиональное самосознание.

Akimova O.V. THE REFLECTION IN THE CREATIVE THINKING STRUCTURE

The fact that creative intellectual activity is the most likely appearing sphere of intelligent emotions and opposed to routine forms of activity is observed in the article.

In comparison with the relatively routine activities during the creative processes the emotional component prevails.

The types and kinds of reflection inherent to creative thinking are defined in the article. Reflection in four main areas is studied. The attention to four main aspects as cooperative, communicative, personal and intellectual is paid.

The different ideas about the psychological mechanism of the reflection process, which became the basis for the basic psychological models of reflection determining, are analyzed in the following research.

The reflection on the stage of innovative educational activities implementation is accompanied by two processes. The first one is when the teacher returns from the very beginning to the prediction step and follows for the individual components of the concept from over there. The second one is connected with a reflection on his own activities. It means that the process of the purpose – oriented realization occurs with the teachers' capabilities and external conditions analysis.

The reflection on the certain activity in terms of the consequences of the introduction of pedagogical innovations provides an analysis of changes in operating conditions. The teacher-innovator thus should have abilities to separate, his own and some other's consequences valuing in the innovations implantation and to predict the following consequences. The reflection is also treated as a component of creative thinking, which is largely responsible for the person's creative potential development of group, dialogue and individual solutions cognitive problems in a variety of intelligent systems.

Key words: *creativity psychology, professional reflection, professional competence, professional self-consciousness.*

Постановка проблеми. Психологічні характеристики мислення не можуть вважатися повними без розгляду ролі емоційних процесів у системі розумової діяльності. В дослідженнях емоційної регуляції творчого пошуку конкретизується тезис про суб'єктивність мислення. Традиційно суб'єктивний характер мислення пов'язувався з мотиваційною зумовленістю мислення, але, як справедливо зауважує О. Тихомиров, цього недостатньо, необхідно також дати характеристику емоцій, які відображають відношення між мотивами (потребами) та успіхом або можливістю успішної реалізації відповідної діяльності суб'єкта. Своєрідність місця проблематики, пов'язаної з аналізом взаємовідношень емоцій і мислення, на його думку, полягає в тому, що вона часто виникає на межі наукових теорій про мислення і теорій про емоції, посідаючи і тут, і там периферійне місце [7, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи вирішення питання взаємозв'язку мислення і емоцій закладені в працях Л. Виготського, С. Рубінштейна і О. Леонтьєва. Проблема взаємозв'язку «афекту та інтелекту» на методологічному рівні вперше була поставлена Л. Виготським. Він писав: «Хто відірвав мислення з самого початку від афекту, той назавжди закрив собі дорогу до пояснення причин самого мислення, тому що детерміністичний аналіз мислення обов'язково передбачає розкриття головних мотивів думки, потреб й інтересів, збуджень і тенденцій, які спрямовують рух думки в той або інший бік» [2, с. 14].

Методологічного значення має запропонований С. Рубінштейном принцип єдності мислення та емоцій. Він обґрунтовує його таким чином. Весь процес мислення загалом є свідомою операцією, яка піддається

регулюванню. З динамікою розумового процесу пов'язане емоційне самопочуття суб'єкта, напружене на початку і задоволене або розряджене в кінці. Загалом реальний розумовий процес пов'язаний із усім психічним життям індивіда [4, с. 317].

Розвиваючи цю думку, С. Рубінштейн доходить висновку, який має вирішальне значення для нашого аналізу: «Саме мислення як реальний психічний процес уже само по собі є єдністю інтелектуального та емоційного, а емоція – єдністю емоційного та інтелектуального» [5, с. 97–98]. Дійсно, інтелектуальна емоція при такому підході є єдністю емоційного та інтелектуального, в якій емоційний компонент виступає як домінуючий.

Емоційну насиченість пізнавальної діяльності як її важливу характеристику відзначає також О. Леонтьєв. Він зазначає, що, на відміну від будь-якої іншої діяльності, пізнавальна діяльність регулюється емоційно, афективно [3, с. 342].

Аналіз інтелектуальних почуттів зробив Е. Титченер. На відміну від інших авторів, він диференціює поняття «почуття» та «емоція». При цьому під почуттям розуміється «афективне явище, яке виникає, коли ми стикаємося з відомим положенням, за допомогою активної уваги, за допомогою судження» [6, с. 241]. На думку науковців [1], оскільки інтелектуальні переживання, за Титченером, пов'язані з «судженням про істину і неправду», вони підпадають під рубрику почуттів. Інтелектуальні почуття Е. Титченер розуміє як логічні, що групуються навколо суджень «це правда» і «це неправильно з наукової точки зору». До них він відносить почуття згоди і суперечності, легкості і складності, істинності і неправди, впевненості і невпевненості. Таким чином, до інтелектуальних почуттів Е. Титченер

відносить тільки переживання, пов'язані з отриманням певного логічного результату мислення-судження. За таким підходом украї обмежена галузь інтелектуальних почуттів, оскільки з усієї сукупності їх виділяється тільки одна група, пов'язана з результатом розумового акту [1, с. 22].

Суттєвим для розуміння сутності і практичного здійснення емоційної активації творчого мислення кроком уперед було визначення О. Тихомировим основних функцій емоційної активації. Проведений ним аналіз показав, що емоційні стани виконують різні функції [7, с. 98]. У подальшому евристичну функцію емоцій у процесі творчого мислення вивчав учень О. Тихомирова – Ю. Виноградов. Він зробив висновок, що негативні емоційні оцінки необов'язково виступають перешкодою для інтелектуальної діяльності людини, тому що можуть готувати перехід до об'єктивно правильного загального задуму [7, с. 62].

Таким чином, найбільш вірогідною галуззю виникнення інтелектуальних емоцій є творча розумова діяльність, а не рутинні форми діяльності; в творчих процесах, порівняно з відносно рутинними, переважає емоційний компонент.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті феномена психології творчості та його ролі у професійній компетентності майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою особистісного компонента творчого мислення є рефлексія. У найбільш широкому розумінні рефлексія використовується як пояснювальний принцип організації і розвитку психічних процесів [11, с. 35].

Розвиток проблеми взаємозв'язку творчої інтелектуальної діяльності з рефлексією починається з праць Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Виготського, Л. Рубінштейна та інших науковців. Праці М. Алексєєва, О. Брушлинського, В. Давидова, Ю. Кулюткіна, О. Матюшкіна, І. Семенова, С. Степанова, О. Тихомирова та інших дослідників розкривають різні аспекти рефлексивного процесу. Так, наприклад, О. Матюшкін виділяє інтегративну функцію рефлексії щодо різних галузей практики: «Вивчення структури та умов формування рефлексивних механізмів саморегуляції мислення дозволило дослідити мислення як включене у всі життєві ситуації – спілкування, гру, учіння, професійну діяльність» [10, с. 12].

Загалом аналіз вітчизняних конкретно-експериментальних робіт, присвячених вивченню рефлексії (С. Степанов, І. Семенов), показує, що вона досліджується в чо-

тирьох головних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному. Така диференціація дає змогу розрізнити колективну та індивідуальну форми здійснення рефлексії [13, с. 26–27].

Кооперативний аспект рефлексії пов'язаний із проектуванням колективної інтелектуальної діяльності з урахуванням необхідності координації професійних позицій і групових ролей суб'єктів, а головне, кооперації їхніх спільних дій. При комунікативному аспекті рефлексії вона розглядається як суттєва складова розвиненого спілкування і міжособистісного сприймання. При особистісному аспекті рефлексії центральним є розуміння рефлексії як процесу переосмислення, як механізму диференціації в кожному унікальному людському «Я» його різних підструктур («Я» – соціальна істота, «Я» – суб'єкт творчості тощо), а також у інтеграції «Я» в неповторну цілісність. В. Давидов при інтелектуальному аспекті рефлексії визначає її як вміння суб'єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії [13, с. 27].

Визначаються також типи і види рефлексії, притаманні творчому мисленню, а саме визначення інтелектуального та особистісного типу рефлексії. Інтелектуальна рефлексія включає в себе такі види, як екстенсивний, інтенсивний, конструктивний, а особистісна – ситуативний, ретроспективний, перспективний [11, с. 38–39].

Важливим для нашого дослідження є обґрунтування місця рефлексії в структурі творчого мислення. Одна з центральних проблем психології творчості стосується виникнення психічних новоутворень у творчому процесі. Традиційно ця проблема досліджується на матеріалі вирішення задач як проблемних ситуацій, котрі слугують необхідною умовою для розгортання творчого процесу [13, с. 35].

Різні уявлення про психологічний механізм процесу рефлексії стали основою для визначення основних психологічних моделей рефлексії.

1) «Метадіяльнісна» модель рефлексії неявно передбачає як свою основу припущення про те, що суб'єкт вирішує виниклі перед ним проблеми завжди ніби репродуктивно, тобто через пошук і реалізацію вже наявних у соціокультурному контексті засобів або через їх усвідомлення в процесі діяльності. Творчі ж можливості людини при цьому обмежуються кількістю потенційно можливих комбінацій уже наявних засобів і знань. З психологічної точки зору це, по суті, означає, що рефлексія не може забезпечити утворення якісно нових психічних утворень.

2) Особистісно-сміслова модель є прикладом зовсім іншого розуміння рефлексії, а саме: як переосмислення і перебудови суб'єктом змісту своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування, тобто своєї поведінки як цілісного відношення до оточуючого світу. Тобто особистісно-смісловий механізм рефлексивного процесу розуміється як послідовна зміна типів існування «Я» (репродуктивного, регресивного, кульмінаційного, прогресивного, продуктивного) в проблемній ситуації або в процесі вирішення творчої задачі [13, с. 29].

Крім цього, в сучасній науці існує декілька моделей концептуального відображення творчого мислення та його рефлексивної зумовленості. Але всі вони побудовані на основі використання структурно-рівневого принципу аналізу психічної активності (Я. Пономарьов). Сутність його полягає в тому, що «фази творчого процесу відображають саме структурно-рівневу природу психологічного механізму творчості» [9, с. 7].

Можливість конструктивного синтезу інтелектуального, рефлексивного, особистісного і комунікативного аспектів мислення на базі системної методології показана І. Семеновим, який розробив модель системно-рівневого відображення структури і динаміки мислення [9]. Згідно з його моделлю структура мислення утворюється ієрархічно підпорядкованими рівнями: операціональним, предметним, рефлексивним, особистісним.

Принципово новою можна вважати концептуально-поліфонічну модель рефлексії (С. Степанов). Великого значення для виявлення поліфонічного принципу відображення мало теоретичне обґрунтування діалогічної природи мислення людини (М. Бахтін, В. Біблер, А. Матюшкін). Принцип поліфонічного відображення розумового процесу і його механізму дає змогу реалізувати саме методологічну функцію цього положення. Рівнева концептуальна модель мислення І. Семенова використовувалася при цьому як прототипна. Нова модель дає можливість відображати мислення як гетерархічну систему (ансамбль) компонентів, яка змінює свою структурну організацію в різні фази постановки і вирішення задачі, а динаміку цього процесу – як поліфонію (багатоголосся) взаємодіючих різноякісних підструктур [13, с. 46].

Значення рефлексії для різних етапів творчої педагогічної діяльності вивчали В. Сластьонін та Л. Подимова. Так, рефлексія на цілепокладання і інноваційну педагогічну діяльність вчителя має такі характеристики: прямий аналіз (цілепокладання від актуального стану педагогічної системи

до кінцевої запланованої мети); зворотній аналіз (цілепокладання від кінцевого стану до актуального); цілепокладання від проміжних цілей за допомогою як прямого, так і зворотного [12, с. 86].

Рефлексія на етапі реалізації інноваційної педагогічної діяльності супроводжується двома процесами: 1) вчитель ніби заново повертається на етап прогнозування і там простежує окремі складові концепції; 2) другий процес пов'язаний з рефлексією на власну діяльність, тобто з процесом цільової реалізації, відбувається аналіз можливостей вчителя та зовнішніх умов [12, с. 86–89].

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, рефлексія є важливим компонентом творчого мислення, вона багато в чому забезпечує розвиток творчого потенціалу особистості в різних інтелектуальних системах групового, діалогічного та індивідуального рішення пізнавальних проблем.

Оскільки рефлексивний компонент у професійній діяльності дає змогу фахівцю знайти свій стиль, досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, то подальші наукові розвідки вбачаємо у дослідженні процесу професіоналізації студентів – майбутніх учителів – у період навчання у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Эмоции и мышление / [И. Васильев, В. Поплужный, О. Тихомиров]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 192 с.
2. Выготский Л. Мышление и речь / Л. Выготский. – М. ; Л., 1934. – 65 с.
3. Леонтьев А. Лекции по общей психологии / А. Леонтьев. – М. : Смысл ; КДУ, 2005. – 511 с.
4. Леонтьев А. Деятельность, сознание, личность / А. Леонтьев. – М., 1975.
5. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с. – (Серия «Мастера психологии»).
6. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии / С. Рубинштейн. – М., 1973. – 270 с.
7. Титченер Э.Б. Очерки психологии / Э.Б. Титченер. – СПб., 1898. – 275 с.
8. Тихомиров О. Психология мышления : [учебное пособие] / О. Тихомиров. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – 272с.
9. Исследование проблем психологии творчества : сб. ст. / под ред. Я. Пономарева. – М. : Наука, 1983. – 336 с.
10. Матюшкин А. Мышление, обучение, творчество / А. Матюшкин. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 720 с. – (Серия «Психологи Отечества»).
11. Семенов И. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности / И. Семенов, С. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 35–42.

12. Сластенин В. Педагогика: Инновационная деятельность / В. Сластенин, Л. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

13. Степанов С. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Степанов. – М. : Наука, 2000. – 174 с.

УДК 378.011.3-051

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Багно Ю.М., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

Сергійчук О.М., к. і. н.,
доцент кафедри педагогіки

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

У статті розглядаються деякі аспекти професійного розвитку вчителя в умовах упровадження інклюзивної освіти та інклюзивного навчання. Зокрема, визначено особливості організації навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів. Особистісно орієнтований підхід передбачає індивідуалізацію та диференціацію навчання. Компетентнісний підхід визначає результативно-цільову спрямованість освіти та ґрунтується на особистості учня.

Ключові слова: професійний розвиток педагога, інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами, особистісно орієнтований підхід, компетентнісний підхід, індивідуалізація навчання, диференціація навчання.

В статье рассматриваются некоторые аспекты профессионального развития учителя в условиях внедрения инклюзивного образования и инклюзивного обучения. В частности, определены особенности организации учебно-воспитательного процесса на принципах личностно ориентированного и компетентностного подходов. Личностно ориентированный подход предполагает индивидуализацию и дифференциацию обучения. Компетентностный подход определяет результативно-целевую направленность образования и основывается на личности ученика.

Ключевые слова: профессиональное развитие педагога, инклюзивное обучение, дети с особыми образовательными потребностями, личностно ориентированный подход, компетентностный подход, индивидуализация обучения, дифференциация обучения.

Bahno Yu.M., Serhiichuk O.M. PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR INCLUSIVE EDUCATION

The article discusses some aspects of professional development for teachers in implementation of inclusive education and inclusive education. In particular, the features of organization of educational process on the principles of student-centered and competence-based approaches. The personality-oriented approach involves the individualization and differentiation of learning. The competence approach determines the effective targeting of education is based on the individual student.

Key words: professional development of teachers, inclusive education, children with special educational needs, personal-oriented approach, competence approach, individualization of learning, differentiation of learning.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку України мають вплив на всі без винятку процеси в державі. Новітні тенденції спостерігаємо також у системі освіти, що характеризується пошуком шляхів узгодження її змісту зі світовими стандартами. Концептуальними засадами розвитку педагогічної освіти в Україні є створення ефективної системи підготовки педагогічних працівників на основі поєднання на-

ціональних надбань світового значення та усталених європейських і світових традицій.

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють процеси реформування освіти в Україні (Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Візії нової української школи, яку розглядали спільно представники Міністерства освіти і науки України,